

НАСЕЛЕНИЕТО НА ИВАЙЛОВГРАД И ОКОЛИЯТА И ДЕМОГРАФСКИТЕ ПРОМЕНИ В ПЕРИОДА 1912-1944 Г.

Доц. д-р Георги Граматиков

Ивайловград и днешната община са сравнително малки по броя на населението си, но на тяхна територия след Балканските и Първата световна война се наблюдават значителни изменения в етническия състав, разпределението, движението и структурата на живеещите там.

И това е съвсем естествено, като се знае, че до 1912 г. този район се развива и съществува при твърде нееднакви икономически и културни условия в сравнение с тези в страната. Съществено влияние оказват и разнообразните природни условия, историческите събития и народностният състав.

Относно статистиката на населението, живеещо в Ортакъойска каза (околия) до 1912 г., която включва 5 нахии (общини) с общо 75 села, има редица сведения в официални документи на Османската империя от края на XIX в. Цариградският френски вестник „Comptier d’Orient” през 1878 г. пише, че Ортакъой има 510 къщи, в които живеят 2180 гърци. В града няма мюсюлмани и българи. Тези сведения будят съмнение, защото само 20 години по-късно броят на населението на Ортакъой според българския търговски консул в Одрин Тодор Карайовов е съвсем друг.

По сведения от Статистическия годишник за 1897-1898 г. казата наброява 31 024 жители, които по вероизповедание се разпределят така: 16 209 мохамедани – турци и

14 915 православни. Православното християнско население се дели по верски признак на патриаршисти, които наброяват 10 345 души и се приема, че са гърци, и 4480 екзархисти, което означава че са българи.¹

Едно от най-сериозните проучвания за демографията на Тракия преди Балканските войни прави Тодор Карайовов. Той събира сведенията в продължение на близо две години и материалът е готов през 1900-а. В събрания огромен материал авторът разглежда административното деление на вилаета, икономическото му състояние, развитието на учебното и църковното дело. Особено място отделя на етническия облик на Одринска Тракия, в това число и на Ортакъойска каза.

Когато проучва демографията на вилаета, Карайовов прави успешен опит за установяване броя на населението по вяра, домашен език и духовно ведомство. Допуска, че сведенията му не са абсолютно точни, защото в Турция може да се говори само за приблизителни данни, понеже в империята липсва редовно преброяване.

Според Карайовов Ортакъойска каза има по това време 32 634 жители. От тях 7065 са мохамедани и 25 578 – православни християни. И тук православните се делят на 7170 екзархисти, сиреч българи, и 18408 патриаршисти – гърци. Само в Ортакъой живеят 500 мюсюлмани, чийто домашен език е турският, и 4500 православни, като за последните е посочено, че домашният им език е гръцкият. Или градът има 5000 души население, като не се посочват други жители, които да говорят на друг домашен език, като евреи, арменци и др. Това население живее в 100 турски и 900 гръцки

¹ Стайков, Р. Административно устройство и народностен състав на Одрински вилает в края на XIX и началото на XX в. – Известия на института за история (ИИИ), т. 25, 1981, с. 123; Николов, Д. п. Одринска Тракия. С., 1919, с. 73.

къщи.² Сведения за населението на Ортакьой и околията му непосредствено след двете Балкански войни са публикувани от българския учен проф. Любомир Милетич, който през късната пролет на 1914 г. обхожда редица селища в Западна Тракия и събира сведения за страшната трагедия на българите по време на разорението през 1913 г. Посещава Ортакьой и една част от българските села в казата (околията).

В Ортакьой до октомври 1912 г., по данните на колонизационната комисия, пише проф. Милетич, живеят 5108 души, което е гръцко и гъркоманско население, и обитават 901 къщи. Само една година по-късно, през октомври 1913 г., когато българските войски отново се връщат в тези земи, по сведение на банковия експерт от новооткрития клон на Българската земеделска банка (БЗБ) града напускат 820 души, които бягат в Одрин и Гърция от страх за възмездие от българското население поради безчестията, обирите и убийствата, в които участват част от тях заедно с турския башибозук. Не без значение е и това, че след Балканските войни Западна Тракия остава в пределите на Царство България. Сега в града гръцкото население наброява 4280 души, посочва банковият експерт. Към същия период в Ортакьой има настанени 595 бежанци българи от съседните села Комарли (дн. в Гърция) – 4, Деве дере (Камилски дол) – 11, Димотика – 5, Одрин – 25, от други села 20, от Македония 11 души. Но след трагичните събития през есента на 1913 г. в края на годината цялото население на града наброява вече 2762 души, без чиновниците.³

Ако посоченият брой на населението от банковия экс-

² Карайовов, Т. Материали за изучаване Одринския вилает. Сборник за народни умотворения, народонаука и книгопис (СбНУНК), т. 19, 1903, с. 17, 169.

³ Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 г. С., 1918, с. 91; ДА – Кж., ф. 20к, оп. 1, а. е. 58, л. 56.

перт в началото на октомври 1913 г. в Ортакьой е 4280 души., то след 9 месеца (средата на 1914 г.), когато проф. Милетич предприема своята експедиция по разорените села на Западна Тракия, приема тези сведения за достоверни и посочва, че в Ортакьой в края на 1913 г. са останали само 2762 жители. Това означава, че за няколко месеца от града се изселват повече от 1500 души.

По-късно свиленградчанинът Анастас Разбойников оспорва сведенията на Тодор Карайовов и проф. Милетич, който приема, че през 1898 г. гърците живеят в 600 къщи, а турците са много по-малко, отколкото ги посочват – 100 къщи. Турците са били само чиновници и едно търговско семейство. Проследявайки накратко историята на града, Разбойников пише, че селището е сравнително ново и образувано през XVII-XVIII в. от български селяни, като до последно са запазени личните български имена. Заради това най-старата махала в Ортакьой се нарича Болгар махлеси. Тук през 1855 г. е построена черквата „Св. Преображение Господне”.

През годините гърцкият владика в Ортакьой представлява християнското население, а турците са малко – само чиновници. Гърците духовници участват в съвета на гърцката община и ръководят всички процеси на гърчеене на българското население по селата. Голяма част от това население е погърчено. Поради тази причина в Ортакьойско българите, за да се освободят от гърцката патриаршия, са принудени да водят църковни борби, като жителите на с. Покрован приемат унията, не признават върховенството на гърцката патриаршия, а това на римския папа, запазвайки византийския (източен) обред в църковнослужението. Опити да приемат унията правят още селата Деве дере (Камилски дол) и Горно Юбри ерен (Горноселци), но поради редица причини не успяват. Една част от населението на

тези села по-късно признава българската екзархия, т. е. се обявяват за българи, а друга част, която се гърчее (гъркомани), приемат върховенството на гръцкия патриарх и са патриаршисти. За съществуването на Болгар махлеси в Ортакьой съобщава и банковият експерт през 1914 г.⁴

Начало на големите демографски промени в Ортакьой и околията е свързано с идването на първите бежанци от Източна Тракия, когато турските войски на 30 юни 1913 г. нарушават подписания между двете страни договор, пресичат линията Мидия-Енос и подлагат на безмилостно ограбване, избиване и прогонване българското население. Десетки хиляди бежанци от Одринска Тракия търсят спасение в свободните земи на своето отечество. Тези демографски промени продължават през 20-те години, когато съгласно клаузите на Ньойския договор на България се отнема Западна Тракия, а Ортакьой и околията остават в пределите на страната.

Създадената обстановка с бежанците както от турска, така и от българска страна през 1913 г. кара българското правителство да настоява за образуване на смесена комисия, която да се занимае с настаняването на бежанците. Подписано през ноември 1913 г. е Одринското съглашение, според което българското население се настанява в изпразнените турски села, намиращи се в отстъпените на България територии от Западна Тракия, тъй като техните села от Източна Тракия са заети от мюсюлманските бежанци, дошли от Западна Тракия, в това число и Ортакьойско, при разорението през 1913 г. По време на преговорите турската страна изнася сведения, че по време на войната от Ортакьойска околия са се изселили 1240 турски семейства от 20 села. След войната от този край

⁴ Разбойников, Ат. Населението на Южна Тракия с оглед на народностните отношения в 1830, 1878, 1912 и 1920 г. С., 1999, с. 151 – 153.

се изселват други 2800 семейства.

Според договореностите между двете страни се създават комисии, като трите смесени подкомисии тръгват за определените им райони, за да решават проблемите по настаняването на бежанците. Третата подкомисия се отправя за Ортакьойско – между реките Марица и Арда и на юг от последната. След сложни и нескончаеми преговори, усложнявани най-вече от турска страна, след протакане и компромиси се стига до определени решения.

През втората половина на 1913 г. България се изпълва с бежанци от Тракия, Македония, а впоследствие и от Мала Азия. Бежанците от Тракия са временно настанени из разни краища, но предимно в южните гранични окръзи. Тежкото състояние на бежанците налага да бъдат взети неотложни мерки за тяхното подпомагане. Създадени са специални комисии, а правителството на няколко пъти отпуска средства за прехрана.

При настаняването на бежанците правителството на Васил Радославов се ориентира към заселването им в новоосвободените земи, предимно в Западна Тракия. Тези земи по време на войните са напуснати от множество гърци и турци, които не желаят да останат под българска власт, а много от тях се чувстват виновни за извършените престъпления и сега се плашат от възмездие. Разорението на българските села в Ортакьойска околия и избиването на голяма част от мъжкото население в селата Покрован, Горно Юбрю ерен (Горноселци), Хухла, Арнауткьой (Гузутка), Гьокче бунар (Сив кладенец) и др., кара това население да се страхува и да напуска българските земи.

Тъй като бежанците са твърде много, за по-лесно прилагане на разпорежданията за настаняване им със заповед на министър-председателя са създадени 20 самостоятелни комисии, една от които е в Ортакьой и започва работа през

пролетта на 1914 г. Има издадени временни упътвания за настаняването на бежанците, като земеделските стопани се насочват към селата, а тези, които практикуват определен занаят, търгуват и упражняват други дейности, се насочват към градовете.

Централната комисия намира, че

НАСТАНЯВАНЕТО НА БЕЖАНЦИТЕ В ОРТАКЪЙСКА ОКОЛИЯ ВЪРВИ БАВНО.

Българските села са опожарени, а гърците и гъркоманите все още не са се изселили напълно. В Ортакьой на мястото на избягалите патриаршисти (гърци и гъркомани) са настанени 544 бежанци. През следващата 1914 г. комисията в града подготвя места за заселването на около 400 семейства. В края на годината правителството решава да настани около 5000 бежанци от Източна Тракия в Ортакьойска и Софлийска околия. Ортакьойската колонизационна комисия настанява до 21 октомври 1914 г. в селищата на околията 428 бежански семейства. От тях 517 души са мъже, 518 – жени и 716 – деца, или общо са настанени 1751 души.

Тъй като в процеса на настаняването има известна намеса на некомпетентни гържавни институции и лица, които предизвикват известен хаос, гломюрджинският окръжен управител изпраща телеграма до министъра на вътрешните работи, като смело заявява: „Никой друг освен мен в настаняването и колонизирането на бежанците не дава и не може да дава никакви нареждания и заповеди до кметовете на общините в Деде агачко, Софлийско и Ортакьойско. За Ортакьойско от тук или от Софлу давам моите нареждания и заповеди, които трябва безпрекословно да се изпълняват”.

За Ортакьой централната комисия изпраща за настояване голям брой бежанци от Мала Азия. По-късно комисията признава, че е допусната грешка, тъй като тези бежанци са добри земеделци, докато поминъкът на населението в Ортакьойско е главно бубарство, добиване на гървени въглища и няма достатъчно земя за земеделие. Всички сведения по това време, които посочва комисията, са приблизителни, тъй като в момента на преброяването стават големи размествания на етнически групи, които трудно могат да бъдат абсолютно точно регистрирани. От Ортакьой и околията се изселват гърци и турци. На тяхно място идват хиляди бежанци от Източна Тракия, Македония и Мала Азия.

За подпомагане на бежанците не само за изхранване, но и да си построят къщи, да си закупят земеделски инвентар, добитък, семе за посев, правителството приема на 4 януари 1914 г. постановление, с което разрешава на БЗБ да отпусне заем от 5 000 000 лв. с гаранция от държавата. Клоновете на БЗБ в Ортакьой, Дедеагач и Софлу, където се извършва най-интензивното заселване на бежанци, раздават на последните три кредита – два по 5 000 000 и един от 1 000 000 лв., а също и пари за прехрана и обзавеждане. От тези пари на Ортакьойска околия са дадени 330 250 лв., от които 208 910 лв. за 389 семейства бежанци и 121 310 лв. на 623 семейства местни жители. Макар че има решение да се подпомогнат бежанците със семена за посев, поради голямата отдалеченост и липсата на удобни пътища бежанците от Ортакьойска околия не получават такива.⁵

⁵ Трифонов, Ст. Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912 – 1915. С., 1992, с. 162 – 220; ЦДА С–я, ф. 336к, оп. 1, а. е. 447, л. 31; ф. 176к, оп. 3, а. е. 209а, л. 31; ф. 313к, оп. 1, а. е. 2485, л. 28; – Народ, бр. 16, 22 ян.1914; – Нова България, бр. 48, 10 ян. 1915; По-подробно виж: Граматиков, Г. История на Ивайловград 1912–1944 г. 2014, с. 21–59.

С установяването на новите български административни власти в Западна Тракия през декември 1914 г. МВРНЗ предприема преброяване на населението във всички селища на новосъздадените окръзи и околии. Сведенията от това преброяване са най-точни, като то се извършва с цел да се установят демографските промени в селищата след двете Балкански войни и разорението на тракийските българи през 1913 г. Ортакьойска околия, която е в състава на Гюмюрджински окръг, през 1915 г. е с 1 град и 78 села, разделени в 7 общини. Броят на къщите в Ортакьой през 1915 г. е 900, а броят на населението – 3305 души.

Според най-достоверното преброяване на МВРНЗ с оглед решаване проблемите по настаняването на бежанците в Ортакьойска околия са настанени 24 972 бежанци. Потвърждава се становището на проф. Милетич, че повече от 1500 души гръцко население се е изселило от Ортакьой, а в града са се заселили близо 1000 души бежанци от Тракия до края на 1914 г.⁶

Откъсването на Западна Тракия от България по силата на чл. 48 от Ньойския мирен договор, подписан на 27 ноември 1919 г. от министър-председателя Александър Стамболийски, и последвалите събития, предизвикват втора голяма вълна на масова миграция, която обхваща значително по-голям брой българско население в сравнение с 1913-1914 г. От България са откъснати 8622 км² плодородна земя, или 7.6% от цялата територия до 1915 г. В Западна Тракия живеят около 225 000 души, от които преобладаваща част са българи. България изгубва една територия, която има за нея огромно икономическо и стратегическо значение. Българското население е сполетяно от една от най-големите му трагедии – принудително изселване от родните земи.

⁶ ЦДА С-я, ф. 945, оп. 1, а. е. 53, л. 9 – 11; Граматиков, Г. Цит. съч., с. 21–59.

Временно Западна Тракия е предадена да се управлява от съюзническа администрация, ръководена от френския генерал Франше д'Епре, която остава тук до 20 май 1920 г.

По повод решението Ортакьой и околията му да останат в пределите на българската държава гръцкото правителство настоява пред съюзническите сили да се разшири съюзническа Тракия. Предлага се южната граница на България да се прокара по поречието на Арда, като по такъв начин голяма част от Централните и Източните Родопи да останат извън България. Това са земите на Пашмаклийска (Смолянска), Дъръдеренска (Златоградска), Кошукавашка (Крумовградска), Кърджалийска и Ортакьойска (Ивайловградска) околия. Басейнът на Арда в миналото е свързан с крайбрежието на Егейско море и с района на Одрин. Това искане на Гърция се преценява като най-неочаквано и най-нелогично.

На 13 септември 1919 г. гръцката делегация внася за обсъждане нов мемоар, в който се иска Ортакьойска околия да бъде отнета от България. В изложението се посочва, че в този район живеят 15 273 мюсюлмани, 14 562 гърци и само 4060 българи. По предвидената от териториалната комисия гранична линия около 30 000 гърци и мюсюлмани трябва да останат под българска власт. Статистическите сведения за броя на населението в Ортакьойско умишлено са завишени от Гърция. За това свидетелства окръжният училищен инспектор в Караагач.

Въпреки че това искане е отказано на Гърция, последната насърчава гъркоманите от Ортакьой и околията му, които изпращат през ноември 1919 г. своя делегация в Одрин при командващия френските окупационни сили генерал Франше д'Епре. Делегатите настояват пред генерала да съдейства за присъединяването на града и района му към създадената от съюзниците нова административна едини-

ца, но той отказва под предлог, че въпросът окончателно е решен на конференцията в Париж.⁷

Още през есента на 1919 г., по сведения на българското правителство от Западна Тракия се изселват около 20 200 души. Хиляди от тях се самонастаняват из изоставените и разорени села на Ортакьойска околия, където преживяват на открито тежки дни при силен дъжд и студ. Според преброяването на населението на Западна Тракия от съюзническата администрация в края на март 1920 г. областта е напусната от около 40 000 българи.

През втората половина на април 1920 г., след редица политически решения на Англия и Франция в ущърб на България, населението на почти всички селища, разположени по долината на Марица, се преселва в България. Затова архиепископският наместник в Димотика в писмо до митрополията в Гюмюрджина пише: „Ваше преосвещенство, от 5 дни насам българите от Дедеагачка, Ференска и Софлийска околия масово се изселват. Днес е третият ден и нощем се движат хора, коли, натоварени с багаж, цели стага едър и гребен добитък и всички по шосето през Димотика заминават за Ортакьой. Наистина тежки и горчиви дни преживява българският народ...”⁸

Пътищата са задръстени от безкрайните колони на хора и добитък. Оставили имотите си, хиляди тракийски българи тръгват да търсят подслон в майката родина. Този поток особено се засилва, когато френските власти през май 1920 г. се оттеглят от Западна Тракия, а гръцките поемат

⁷ – Мир, бр.5865, 29 ноем. 1919, с. 1; Трифонов, С. Антантата в Тракия 1919 – 1920. С., 1989, с. 30 – 31; ЦДА С–я, ф. 338, оп. 1, а. е. 51, л. 8, 35.

⁸ – Мир, бр. 6011, 3 юни 1920, с. 2; – Народ, бр. 101, 26 май 1920, с. 2; Божинов, В. Западна Тракия в дипломатическата борба (1918 – 1924). – Изследване по българска история. Т. 3, 1978, с. 252.

управлението ѝ. Според сведения на Министерството на вътрешните работи се изселват 32 632 души, а други посочват около 35 000 души.

Френските власти се разпореждат при изселването на българите да се правят необходимите улеснения, за да може да вземат по възможност своята движима собственост и добитък. Настъпилният хаос обаче вече не може да контролира никой.⁹

През военните 1912-1913 и 1914-1918 г. след решенията на Ньойския договор за оставането на Ортакьой и околията му в границите на България, управлението на Западна Тракия от съюзническата администрация и нейното оттегляне през май 1920 г. настъпват сериозни етнически и демографски размествания в града и района. Те са основата на проблемите на сложния бежански въпрос, който трябва да решават местното общинско и околийско управление, както и централните власти за години напред.

Промяната на границите на Тракия през тези години и оставането на Ортакьой и околията в пределите на България засягат чувствително гърците и гъркоманите, които живеят в района. Те живеят години наред с привилегированото си положение в стопанските отношения, тъй като държат търговията в свои ръце не само в града. В Ортакьой и селата с преобладаващо население, които по вероизповедание се определят като патриаршисти, сиреч гърци, училищата и църквите се управляват от тях. Сега предстои тяхното място да се заеме от българите.

Освобождението на Ортакьой, създаването на българска общинска и държавна администрация, българско училище и читалище, откриването на български финансови институции и др., присъединяването на Западна Тракия след

⁹ Трифонов, Ст. Антантата в Тракия 1919 – 1920. С., 1989, с.130.

Балканските войни към България не са посрещнати с добри чувства от гърците. Ортакьойските гърци добре схващат, че създадените политически и стопански условия не могат да бъдат благоприятни за гръцките интереси. Не без значение е и фактът, че много от тях са компрометирани с преследване на всичко българско по време на т. нар. Гюмюрджинска автономна република. Мнозина се страхуват от възмездие за участието си заедно с турските редовни военни части и башибозук в разорението на българските села през 1913 г. Под натиска на страха, на фанатизма, които не им позволяват да се примирят със станалите промени и поради редица други икономически и политически причини, заедно с турците започват да се изселват и гърците. Само през 1912-1914 г. Ортакьой е напуснат от над 820 гърци, които се заселват в Егейска Македония, други отиват към вътрешността на Гърция и островите. На мястото на изселените се гърци и турци в селата правителството на България настанява хиляди бежанци, които идват от Източна Тракия и по-малка част от Македония. Идеята е не само да се даде подслон и препитание на изгонените от Турция българи, но и да се утвърди българската власт в Ортакьой и околията.

ДЕМОГРАФСКИТЕ ПРОМЕНИ В ОРТАКЬОЙ И ОКОЛИЯТА НЕ СПИРАТ ДОТУК.

Те се засилват и продължават непосредствено след решенията на Ньойския договор, когато Западна Тракия се отнема от България, а Ортакьой и околията остават завинаги в границите на страната. Опитите на гръцкото правителство още при воденето на преговорите през 1919 г., а и по-късно по времето на управлението на Западна Тракия от съюзническата администрация, да присъедини тази

територия към Гърция остават неуспешни. Сега по силата на международните договарености, а не по-малко и заради гръцките репресии и своеволия над българите от Тракия и Македония, към Ортакьой и околията се насочват хиляди бежанци, които българското правителство настанява по изоставените и изселени турски и гръцки села.

Останало в пределите на българската държава, населението на Ортакьой и околията за първи път е включено в държавното преброяване през 1920 г. Участието на България в Първата световна война и сполетялата я втора национална катастрофа са причината да не се извърши петгодишното редовно преброяване, което се подготвя да стане на 31 декември 1915 г. То се отлага за 31 декември 1920 г. Извършва се главно от общинските служители, учителите по селата и по-интелигентните и можещи земеделски стопани. След окончателната обработка резултатите от преброяването са обнародвани през следващите години.

На 31 декември 1920 г. в град Ортакьой живеят 93 домакинства само с 1 член, 79 домакинства с 2 души (в статистиката са посочени като членове), 95 с 3 души, 92 с 4 души, 79 домакинства с 5 души, 53 с 6 души, 30 със 7 души, 15 с 8 души, 6 с 9 души, 1 домакинство с 10 души, няма домакинства с 11 и повече членове. Колективните домакинства са 4, или общо в града има 547 домакинства, обитаващи 537 сгради.

Населението на града се дели на местно (уседнало), постоянно, което е 743 мъже и 750 жени, или общо 1493 души. От местното население при преброяването отсъстват 52 мъже и 7 жени, общо 59 души. Останалото население е от 282 мъже и 267 жени, или 549 души са бежанци. Временно пребивават в града 8 души. През 1920 г. в Ортакьой са преброени общо 1991 души, които са постоянни жители на града.

По семейно положение на 15 години или по-малко са 362 момчета и 343 момичета. Неженени и неомъжени са 191 момчета и 138 момичета. Женени или омъжени са 386 мъже и 378 жени. Вдовци и вдовици са 40 мъже и 152 жени, а само 1 жена е разведена.

По образование от българите са грамотни 403 мъже и 155 жени. При преброяването е посочено, че грамотни турци няма, а в графата други непоказани народности, които са грамотни, са 203 мъже и 133 жени, които можем да приемем, че са гърци. Общо в града са грамотни 605 мъже и 288 жени, или общо 893 души. От тях трима само четат или пишат.

Неграмотните българи в града са 158 мъже и 330 жени, а от другите непоказани народности неграмотни са 214 мъже и 393 жени, или всичко неграмотни в града са 372 мъже и 723 жени, общо 1095 души. В селата на общината – Лъджа, Гайдахор (Славеево), Драбишна и Асарлъка (днес не съществува), живеят 3349 души.¹⁰

Ако анализираме посочените цифрови показатели, не може да не отбележим, че в града уседналото местно население е намаляло значително спрямо посочените данни на проф. Милетич през 1914 г. То е гръцко по говорим език население, което вследствие на войните от 1912-1913 г. и 1915-1918 г. и оставането на Ортакъой и околията му в границите на българската държава, мигрира в Гърция, като този процес продължава и през следващите години.

В анкетата на проф. Милетич през 1914 г. са посочени бежанци в града 595 души, 7-8 години по-късно тук все още живеят почти същият брой – 549 души, който през следващите години непрекъснато се променя.

¹⁰ Преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1920 г. С., 1929, с. 14.

Почти равният брой бежанци от 1913 до 1920 г. в Ортакьой идва да подсказва, че бежанците от Източна и Западна Тракия, идвайки в пределите на стара България, не отсядат трайно в града. Много от тях продължават след малък престой тук да търсят възможности за препитание в селата и градовете на страната. Защото Ортакьой е с ограничени възможности както за оземляване, така и за практикуване на определен занаят. А повечето бежанци са от селата и главният им поминък е земеделието.

От друга страна, прави впечатление броят на членовете на домакинствата, което е тревожно, защото показателите сочат, че раждаемостта сред градското население е намаляла. Причините за това трябва да търсим в трудните военни години и сложното икономическо състояние, в което изпада страната. Един твърде значим показател, който е пряк резултат от войните и жертвите, това е големият брой на вдовиците – повече от 150 жени, което е твърде много за един град с около 2000 души население. Откриването на първоначално основно училище и прогимназия в града е сигурен признак за големия брой грамотно население. Неграмотното е може би онова, което преди войните не е обхванато в училищата, и най-вече бежанците, в чиито села няма български училища.

Населението на града живее в 424 къщи, 4 хотела и хана, или общо обитаемите сгради са 428. За живеене и за общински и държавни учреждения има 20 сгради, 3 сгради за училища, църкви и манастири – 3, дюкяни и кръчми – 4, фурни – 16, хамбари – 2, яхъри за добитък – 11, плевни – 4, хамбари, яхъри и плевни – 12, воденици и тепавици – 1, други цели – 31, или всичко 109 сгради. Или населението живее в 537 сгради.

В Ортакьой само за работилници и фабрики има 17 сгради, дюкяни и кръчми – 42, фурни – 3, складове за стока – 2,

хамбари – 7, яхъри – 10, плевни – 13, хамбари и яхъри – 12, воденици и тепавици – 4, за други цели – 36, или всичко 146, които се използват само по предназначение. С други думи архитектурният облик на града в края на 1920 г. се определя от общо 683 сгради. Тяхното предназначение недвусмислено показва какъв е поминъкът на населението. Една голяма част от сградите обслужват търговията, а други нуждите на земеделското стопанство.

Ако направим сравнение със сведенията, които дава Тодор Карайовов за 1900 г., и официалната статистика за 1920 г. не може да не ни направи впечатление голямата разлика в общия брой на сградите в града – повече от 300. Не по-различни са статистическите данни за броя на къщите, посочени и от проф. Милетич – 901. Тази голяма разлика би следвало да си обясним не толкова с погрешно събраните сведения за това, а по-скоро, че през тези години голяма част от старите сгради са срутени като неподходящи за живеене, други са изоставени от своите стопани, които напускат града, и нестопанисвани са също разрушени.¹¹

Първите изселвания на гръцкото население от града и общината започват непосредствено след Балканските войни, продължава активно най-вече след Първата световна война, решенията на Ньойския договор и договореностите между България и Гърция за взаимна размяна на населението, продължават и през 1925 г. Съгласно правилника за водене регистрите за населението в края на октомври 1925 г. общинският съвет в Ортакьой взема решение да бъдат заличени от тях изброени поименно 29 семейства със 108 души от града и 1 семейство с 3 души от с. Лъджа.

¹¹ Преброяване на сградите в Царство България на 31 декември 1920 г., кн. 2, 1924, с. 45 – 46; Списък на населените места в Царство България според преброяването на 31 декември 1920 г. С., 1924, с. 29.

Същевременно в общината са постъпили заявления от български бежанци, които с идването си не са записани като жители в нито едно селище. Общинският съвет разглежда всяко едно от тях и вписва в протоколната книга поименно само главата на семейството и броя на членовете. За жители на града са записани семейства от с. Домуз дере, с. Голям Дервент, с. Каяджик, с. Сараклиново и др.

И през 1926 г. продължава процесът на изселване на жители на града в Гърция и приемането за такива на бежанци от Западна Тракия и Македония. Така още в началото на 1926 г. напускат града три гръцки семейства, общо 13 души. През април напускат града гръцки семейства и поединично общо 53 души и 2 семейства с 9 души от с. Гайдахор (Славеево). През юни от градските регистри са заличени 30 жители, членове на 11 семейства, изселили се в Гърция, през октомври 14 семейства с общо 54 души, а през декември 15 фамилии с общо 56 души. Да бъдат приети за жители на Ортакьой са подали заявления в началото на годината 6 семейства, чиито имена не са вписани в протоколната книга. През годината за жители на града са приети членовете на семейства от с. Голям Дервент, с. Каяджик, с. Цер (Македония) и с. Теке (Софлийско).

При преброяването на населението в България на 31 декември 1926 г. населението на града наброява 2095 души. От тях местното (уседнало) население е 1080 души, а бежанците българи са вече 1044 души. Към тях се прибавят няколко д руснаци и арменци. Населението на Ортакьой през 1926 г. е 2124 души, което е обединено в 537 домакинства и живее в 526 сгради.¹²

Тези статистически данни посочват, че в периода 1920-

¹² Списък на населените места в Царство България според преброяването на 31 декември 1926 г. С., 1930, с. 32; ДА-Кж.ф.45к, оп. 1, а. е. 52, л. 6, 32, 47, 58, 64, 79, 80, 89.

1926 г. местното (уседнало) население е намаляло с близо 500 души, а бежанците са се увеличили с почти същото число. Тези сериозни демографски промени са пряк резултат от прилагането на договореностите за размяна на населението след отнемането на Западна Тракия от България. Това население от Ортакьой, което се приема за гръцко, продължава да се изселва, а от Западна Тракия постоянно в града се заселва българско по етнически състав население. Но общо броят на жителите през годините не се изменя, а е почти постоянно по брой – около и над 2100-2200 души. Това се обяснява с почти еднакъв брой на изселниците и заселващите се в града.

В края на 1926 г. Ортакьойската околийска комисия по настаняване на бежанците подготвя доклад за състоянието и решаването на бежанските проблеми. От 1913 до октомври 1926 г. в Ортакьойска община са отседнали 490 семейства; в Мандришка община – 97 семейства; в Поповска община – 90 семейства; Покрованска община – 218 семейства; Пелевунска община – 302 семейства; Долно Суванлийска (Долно Луковска) община – 44 семейства; Демирлерска (Железинска) община – 310 семейства, Арнауткьойска (Гугутска) община – 96 семейства и Акаланска (Белополенска) община – 213 семейства. Или в Ортакьойска околия до 1926 г. са заселени 1860 бежански семейства с около 10 000 души членове на тези семейства.

Разпределението на бежанците в околията е в зависимост от работната площ, която притежава всяко село, и според условията за живеене. По занятие почти всички бежанци са земеделци, с изключение на около 100 семейства, които са еснафи (занаятчии), бакали, чиновници и др. Бежанците се настаняват от 1913 г. в града и околията, но болшинството от тях идват след 1920 г.

Земя за обработване им е дадена от колонизаторската

комисия още през 1914-1915 г., съгласно правителствените разпоредби. Бежанското население, което идва от 1920 г. насетне, е настанено от околийската комисия и по нареждане на Главната дирекция на ТЗС, или пък са се настанили самостоятелно. Работната площ, дадена на бежанците за обработване, е от фондовите земи, като формалностите по оземляването им още не са завършили през 1926 г. В зависимост от числото на членовете на бежанското семейство и в зависимост от разполагаемите площи и на тяхното качество в населените места се дава средно на семейство от 8 до 30 дка.

Материалното положение на бежанците е мизерно. С малки изключения почти всяко земеделско семейство е снабдено с жив и що годе мъртъв (стопански) инвентар. На повечето бежански семейства е дадена по една сграда за живеене, от постройките едва половината имат необходимите удобства. Една четвърт от бежанците са се настанили в опожарени през войната села, като на основите на съборените къщи изграждат по един подслон. Тези къщи със своята нехигиеничност и неудобства са разсадник на болести.

Всяка година повечето бежански семейства се нуждаят от семе за посев и средства за прехранване. Към това се прибавя тютюневата криза в страната, която се чувства осезателно и в околията. Ортакьойско дава доброкачествен тютюн, но изкупен на ниски цени, а тютюнопроизводството е главен поминък на бежанците. В някои селища като Ортакьой и Мандрица наред с тютюна е засилено отглеждането на черничевы градини и на копринената буба, но това не е достатъчно, за да може населението да преживява нормално.

За да се завърши процесът на настаняването на бежанците до възможността да се препитават самостоятелно

околийската комисия предлага гържавата да се намеси по-ефективно в тези проблеми, най-вече в помощ на ремонт и строителство на жилищни сгради на онези бежански семейства, които живеят в заварени или пригодени жилищни сгради или навеси, неотговарящи на нормалните човешки изисквания за живеене и хигиена. Трябва да се помогне за изграждане на стопански постройки, необходими в земеделската работа и за домашния добитък, да се оземлят онези семейства, които все още имат проблеми в това отношение, за да се почувстват стопани на земите, които обработват, за да вложат повече труд и подобрят условията за получаване на по-голяма земеделска продукция. Да се застави всяко семейство да засади минимум по 2-3 дка черничевы градини, за да не се очаква само препитание от земеделие, а и от производството на пашкули. Околийската комисия препоръчва, тъй като в околията има условия за развитието на животновъдството, гържавата да помогне да се закупи и развъди гребен домашен добитък, което ще помогне за препитанието им.

На бежанците до 1926 г. са отпуснати помощи от гържавата, Мъстанлийската окръжна постоянна комисия, българското дружество „Червен кръст“ и други благотворителни дружества на обща стойност 69 900 лв. Тези помощи се дават през 1923-1925 г. Освен това на бежанците е отпуснат заем под гаранция на гържавата съгласно Закона за настанияване на бежанците, още през 1922-1923 г. на 607 семейства са дадени 4 088 690 лв. За снабдяване с домашен добитък и земеделски оръдия за производство (жив и мъртъв инвентар) и покупка на семена през 1924-1925 г. на бежанците от околията не са дадени никакви заеми, което се отразява твърде зле върху жизненото им равнище. До 1 октомври 1926 г. от раздадените заеми под гаранция на гържавата са изплатени общо 1 600 918 лв., а се дължат

още 2 485 772 лв. на 456 бежански семейства. Съгласно 35-о постановление на МС от октомври 1925 г. за сметка на Главна дирекция на ТЗС, през 1926 г. са закупени за 7 бежански семейства 3 вола, 4 крави, 20 кг фасул и 30 кг царевича за семе на обща стойност 31 590 лв.¹³

ИЗСЕЛВАНЕТО НА ЖИТЕЛИ НА ОРТАКЪОЙ В ГЪРЦИЯ И НАСТАНЯВАНЕТО НА БЕЖАНЦИ ОТ ЗАПАДНА ТРАКИЯ И МАКЕДОНИЯ В ГРАДА

продължава и през следващите години. В протоколите на общината за 1927 г. е регистрирано изселването на 20 семейства с общо 77 души. През 1928 г. от града са се изселили 2 семейства с общо 7 души, а за жители са приети Трайко Кръстев от с. Баница, Леринско, и семейството на Атанас Петков Кушлев от с. Голям Дервент.¹⁴

През 1930 г. по инициатива на клона на БЗБ в Ортакьой от кметовете на общини са събрани сведения за броя на домакинствата и населението, информация старателно подготвена и точна. Тя разкрива истинското състояние на броя на населението, което е уседнало след миграцията през годините. Ще приведем сведенията само за Ортакьой, в който живеят 278 бежански домакинства, 165 местни или всичко 443 домакинства. Населението наброява 1261 души бежанци, 653 души местно, или всичко 1914 души.

Бежанците в селата на Ортакьойска околия са от следните села на Западна и Източна Тракия и Мала Азия: Ортакьой – селата Голям Дервент, Малък Дервент, Каяджик, Каракусе, Крушево – Софлийско, Янюрен, Домуздере и градовете Одрин и Димотика; с. Белополене – от Мала Азия; с. Куфалар (Ботурче) – от с. Сачанли; с. Брусаджик

¹³ ДА- Кж, ф. 18к, оп. 1, а. е. 6, л. 58 – 60.

¹⁴ ДА-Кж. ,ф. 45к, оп. 1, а. е. 52, л. 105, 136, 148, 192, 194.

(Брусино) – от с. Караклисе; с. Демирлер (Железино) – от с. Голям Дервент, Крушево, Каяджик, Караклисе и Янорен; с. Атерен (Кобилино) – от с. Караклисе, Каяджик, Крушево, Лизгар и Ейля гюнлю – Малгарско; с. Мюселум (Конгово) – от с. Голям Дервент, Малък Дервент, Кутруджа, Килик и от Мала Азия; с. Чекердекли (Костилково) – от с. Малък Дервент и от Мала Азия; с. Манастир „Св. Петър и Павел” (Ламбух) – от с. Голям Дервент, Малък Дервент и от Мала Азия; с. Лъджа – от Мала Азия; с. Мандрица – от с. Голям Дервент, Малък Дервент, Каяджик, Башклисе и Домуздере; с. Пелевун – от с. Малък Дервент и Сачанли; с. Джебилер (Планинец) – от с. Голям Дервент; с. Зорназан (Свирачи) – от Мала Азия; с. Кара тепе (Черни рид) – от с. Караклисе и Каяджик; с. Чукуруте – от с. Манастир и Сачанли.¹⁵

Две години след изключително значимите статистически сведения на БЗБ на 1 януари 1932 г. банката отново подготвя доклад и, отчитайки своята финансова и стопанска дейност, представя отново изключително интересна информация за населението на околията. На 1 януари 1932 г. Ортакьойска околия е с един град и 69 села, в които живеят 14 706 души според сведенията на общините. Населението на околията се движи за времето от 1910 до края на 1931 г. както следва:

Брой на жителите за годините:				
	1910	1920	1926	1931
Градската община	7000	3349	3622	3557
Селата	23 000	9503	12 539	11 149
Общо	30 000	12 852	16 539	14 706

¹⁵ ДА – Кж., ф. 20к, оп. 1, а. е. 51, л. 2 – 10; Браянов, Т. Български бежанци от Тракия. – Известия на Тракийския научен институт (ИТНИ), кн. 2, 1950, с.210; По-подробно виж: Граматиков, Г. История на Ивайловград 1912–1944 г. 2014, с. 21–59.

От горната таблица се вижда, че населението на района от 1910 г. до края на 1931 г. е намаляло почти наполовина. Банката отбелязва, че данните за 1910 г. са приблизителни.

Населените места според населението си се разпределят както следва: Селища с по-малко от 50 жители – 15; от 51 до 100 жители – 18; от 101 до 200 жители – 14; от 201 до 500 жители – 16; от 501 до 1000 жители – 6, и от 1001 до 1500 жители – 1. Данните на банката показват, че в района преобладават най-много населени места с малко число жители – до 100. Малкото по брой население в селата показва, че районът има достатъчно земя в излишък.

Малкият брой на жителите по селата се обяснява от банковите експерти, които наблюдават не само демографските процеси, или по-точно движението на населението, но следят и стопанското развитие на района, че в миналото до войните много от селата от района са населени с двойно по-голямо население в сравнение с това през 1931 г. Тези, населени с гърци, турци и албанци, се изселват в Турция и Гърция през войните по ред причини и по силата на двустранните споразумения между страните. На тяхно място от Източна и Западна Тракия тези селища се заселват с български бежанци. Последните трудно свикват на тукашните нови за тях условия: климат, земя, земеделски култури и др. и търсят по-добра земя или такава по-близо до града и свои съселаяни от Тракия или по-доходни култури на друг терен. Това е причината бежанците да напускат малките села и да се заселват в други селища на Ортакьойско или други райони на страната. Това преселване от едно място на друго се дължи до голяма степен и на обстоятелството, че не всички бежанци са окончателно оземлени и окъщени (дадени са им жилища). В края на 1931 г., в околията има 7 села напълно обезлюдени и напуснати през последните две години от новите си жители – бъл-

гарските бежанци.

Проследявайки броя на домакинствата, разделени по броя на членовете, в градската община има 756, а в селските общини 2251, или общо в околията има 3007 домакинства. Съпоставяйки домакинствата в градската община с тези през 1930 г., когато техният брой е 715, то след две години броят им е нараснал с 41. Както в селата, така и в града по-голяма част от населението се занимава със земеделие.

По народност на 1 януари 1932 г. населението на околията е: българи – бежанци – 8030 души; българи – местни – 5329 души; албанци – 744 души; турци – 278 души; гърци – 213 души; помаци – 86 души, арменци и руси – 31 души, или всичко 14 706 души.

Сведенията недвусмислено показват, че преобладаващото население са българи. На второ място по брой са албанците, които живеят само в с. Мангрица, но силно са намалели в сравнение преди войните, когато селото има около 2250 жители, но голяма част от тях се изселват в Гърция. Много са намалели гърците, които сега съставляват едва няколко процента от населението на околията. При това преброяване само в Ортакьой има 2100 жители, докато през 1930 г. те са 1914 души, или градът е нараснал с близо 200 души.¹⁶

Не по-различен е броят на населението в Ортакьой, сега вече Ивайловград, при преброяването на 31 декември 1934 г. Наличното население на града по говорим език е: български – 980 мъже и 950 жени, или общо 1930 души; турски – 3 мъже, арменски – 5 мъже и 17 жени, или общо 22 души и гръцки – 45 мъже и 76 жени, или общо 121 души. Общата равносметка е, че в града в края на 1934 г. живеят 1033 мъже и 1043 жени,

¹⁶ ДА-Кж., ф. 20к, оп. 1, а. е. 51, л. 108 – 109.

или Ивайловград има 2076 жители.

По образование 299 души са с незавършено първоначално образование и 625 – със завършено такова, 261 са с прогимназиално, 85 са със средно, 20 са с висше, 10 са самоуки, а неграмотните са 775 души. По вероизповедание всички са източноправославни. В града живеят и 15 арменци. Малкото на брой арменско население е с първоначално образование и с армено-григорианско вероизповедание.

Пак по същото време, по данни на преброяването от местните общински власти на 31 декември 1934 г., са посочени броят на жителите, семействата и къщите във всяко едно селище на новообразуваната Ивайловградска община. Тя се състои от града и 11 села. Броят на жителите в тази статистика е с 8 души повече. Според новото административно деление сега околията е с 4 общини – Ивайловградска, Мандришка, Железинска и Попска, а общо селищата в околията са 1 град и 70 села.¹⁷

Броят на населението на Ортакьой-Ивайловград при трите преброявания – 1920, 1926 и 1934 г., е почти един и същ. Променя се обаче етническият облик вследствие на миграционните процеси, в епицентъра на които попада градът. От 1912 г. и най-вече след трагичните последици от Междусъюзническата война и след Първата световна война, когато Западна Тракия е отнета от територията на България, Ортакьой преживява големия бежански проблем. Той се дължи на все още незатихващия приток на бежанци, на сключената между България и Гърция спогодба „Моллов-Кафандарис“ от 1927 г. за доброволно изселване на българи от Западна Тракия и Егейска Македония и на гърци от България. През този период в града прииждат много българи от горните области, но от друга страна

¹⁷ Преброяване на населението на 31 декември 1934 г. Общи резултати. Кн. 1, 1938, с. 36, 138 – 139.

се изселват много гърци. Този процес продължава най-вече в началото на 20-те години, когато се наблюдава трайно отсядане на това население в града и селата на околията, където то е настанено от българските власти, съгласно законовите разпоредби.

През 1934 г., когато е поредното преброяване на населението, демографските процеси се характеризират с едно допълнително преместване на част от бежанското население във вътрешните предели на страната. Поради тези миграционни процеси не може да се проследи какъв е естественият прираст на населението през годините в града. Ако има все пак някакъв естествен прираст, то той напълно се компенсира от изселванията на гърците и вторичното мигриране на част от това население.

В края на 1934 г. в околията не са приключили проблемите, решавани съгласно Закона за заселване на бежанците и обезпечаване на поминъка им. Всички бежанци в града и околията са настанени, но още в самото начало с бежанския въпрос се спекулира и партизанства, е мнението на новоназначения околийски управител Иван Паназов. Във всяко селище има спорове за несправедливо раздаване на земята, къщите и дворовете, особено в Ивайловград. Оценката на къщите и земята е правена в моменти, когато от поминъка тук се печели много добре. Пломонът и пашкулите са основните доходоносни пера на населението и през 20-те години се продават на добра цена. Така например, ако тогава килограм пашкули се продава по 100-150 лв. най-доброто качество, то през 1934 г., вследствие намаленото търсене на местните и чуждите пазари, цената се е сринала до 20-25 лв. за кило. Разликата е много чувствителна и всички производители са недоволни и се оплакват от тази стопанска политика.

**ВИСОКАТА ОЦЕНКА, ОСОБЕНО НА КЪЩИТЕ,
ПРИ ЗАСЕЛВАНЕТО НА БЕЖАНЦИТЕ,
КАРА МНОГО УСТАНОВИЛИ СЕ В ГРАДА
И ОКОЛИЯТА ДА СЕ ИЗСЕЛЯТ,**

понеже във вътрешността на страната и най-вече в Северна България се намират имоти, състоящи се от около 100 дка земя, къща и дворно място за около 90 000-100 000 лв., а в Ивайловград само къщата е 80 000-90 000 лв.

За решаването на този проблем околийският управител предлага на МВРНЗ да се направи нова преоценка за процентното намаление на оценките на къщите, данъка на сградите и опрощаване на лихвите. Много бежанци са принудени да напуснат селата, което крие опасност от обезлюдяването и на без това рядко населения пограничен край. Оценката на къщите е необходимо да се извърши по законов ред, тъй като направените вече оценки при настаняването на бежанците са окончателни и не са обжалвани в необходимия по закона срок. Искането към министертството е Дирекцията за гържавните дългове да организира анкетна комисия, да разгледа и разреши този важен въпрос за населението на Ивайловградска околия.¹⁸

На 14 февруари 1938 г. членовете на ръководството на културно-просветното и благотворително дружество „Тракия“ в Ивайловград на свое заседание разглежда материалното състояние на бежанците от града и околията. След разискванията ръководството приема резолюция, която се изпраща до министър-председателя, министъра на войната, министъра на вътрешните работи и народното здраве и министъра на финансите. В резолюцията четем:

¹⁸ ДА- Кж., ф. 18к, оп. 1, а. е. 19, л. 177.

1. Че имотите (ниви, къщи, дворни места и градини), раздадени на бежанците от града и околията, са извънредно скъпо оценени, поради което много от тях отказват да подпишат договорите за оземляването, а други напущат околията и се изселват във вътрешността, където намират и си закупуват по-евтини и добри имоти и поради това околията обезлюдява;

2. Че бежанците от Източна Тракия и Мала Азия са в абсолютна невъзможност да изплащат дадените им от държавата имоти по Закона за селскостопанското настаняване на бежанците (ЗССНБ);

3. Че дадените им облекчения с наредбата-закон от 15 октомври 1937 г. съвсем не са достатъчни, за да им дадат възможност да бъдат изправни към държавата по отношение задълженията си по (ЗССНБ). А знае се, че последната жертва техните много ценни имоти с Ангорския договор от 1925 г. за уреждане дипломатическите отношения с Турция;

4. Че това тежко материално положение постоянно гнети бежанците и им убива всяка вяра в по-светло бъдеще, „когато точно в нашата погранична околия е нужен по-здрав и по-бодър дух на българина бежанец, който е бил и ще бъде винаги верен страж на родината”, ръководството на тракийското дружество приема като решение да благодари от името на бежанците от околията на всички български правителства за положените от тях грижи за бежанците. Същевременно моли правителството да нареди по законодателен ред оценките на раздадените до сега имоти на бежанците от Западна Тракия по ЗССНБ да бъдат намалени с 50%, които да се изплащат с облигации. На ония, които са изплатили имотите си, да им се върнат надвзетите 50%.

Имотите, раздадени на бежанците от Източна Тракия

и Мала Азия, се предлага да им се отстъпят безвъзмездно по законодателен път. След изплащането на имотите от западните тракийци последните да имат право да разполагат напълно с тях – да ги прехвърлят или продават.¹⁹

В края на 30-те години Ивайловградско продължава да е една от най-отдалечените и изолирани гранични околии не само от вътрешността на страната, но и от по-големите културни и стопански центрове и железопътния транспорт. Гъстотата на населението в околията е 20 души на км². Населена е предимно с бежанци от Тракия, Мала Азия и Македония, които по народности се разпределят така: българи – 15 423 души; гърци 239; турци – 341; албанци – 665; арменци – 21; руси – 4; помаци – 98; цигани – 36 и евреи – 1. Данните са за края на 1938 г. Прирастът на населението от околията за 1937 г. е 17.3 %, раждаемостта средно 26%, смъртността средно 12% и детската смъртност – средно 13%.

Въпреки по-голямата раждаемост и прираст на населението околията намалява по броя на населението поради големия брой изселвания от липса на работа и средства за препитание. Материално по-добре са ония жители на града и околията, които като бежанци от Западна Тракия, съгласно гръцко-българската конвенция за доброволно изселване, ликвидират своите имоти в Гърция и получават облигации от 6% БДЗ 1923 г. Материално по-зле са бежанците от Източна Тракия и Мала Азия, които не са ликвидирали своите имоти и не са получили нищо от Турция.²⁰

¹⁹ ДА-Кж., ф. 18к, оп. 1, а. е. 16, л. 147.

²⁰ – Беломорец, бр. 24, 20 февр. 1938, с. 4.

ПРОБЛЕМИТЕ ПО БЕЖАНСКИЯ ВЪПРОС ОСТАВАТ НЕРЕШЕНИ ДО КРАЯ НА 30-ТЕ И НАЧАЛОТО НА 40-ТЕ ГОДИНИ НА МИНАЛИЯ ВЕК.

През пролетта на 1940 г. в Ивайловград е организирана стопанска конференция, където ръководни държавни, околийски и общински служители споделят мнението си за културно-стопанското издигане на околията. Разисква се въпросът за отваряне на гимназия, болница, за подобрене на поминъка, изкупните цени на тютюна и пашкулите. По отношение на бежанците се предлага да се реши най-сетне проблемът с имотите им и да се сложи край на бежанския въпрос, който повече от 20 години е предмет на решаване от държавните и местните власти. Поради особения статут на земята, която получават бежанците, те не я чувстват като свой имот по простата причина, че не могат да го платят и на имота не се гледа с присъщата на българина грижа. За правилното решение на този въпрос на конференцията се предлага на бежанците от Източна Тракия да им се дадат имотите безплатно, защото те са оставили съгласно Ангорския договор имотите си на турската държава.

На бежанците от Мала Азия също се предлага имотите да им се дадат безплатно, защото не може да се спази решението на същия договор, което им дава правото да ликвидират с имотите си, след като идат на място и решат проблемите. Това е почти неизпълнимо, „защото не така лесно турчинът би се съгласил да го допусне да отиде до Мала Азия и продаде имота си”.

Имотите, дадени на бежанците от Западна Тракия и Македония, които са получили облигации, да бъдат платени от тях, но след като се направи едно намаление от

50%, защото оценките са прекалено високи и при най-добро желание на бежанците да ги изплатят те не могат да сторят това.²¹

Балканските и Първата световна война внасят по-врат в съдбата на хиляди българи от Източна и Западна Тракия, Македония и Добруджа. Променените административни граници на България предизвикват големи етнически размествания, в резултат на което възникна и се разви до критични точки бежанският въпрос. Порад и претърпените от България две национални катастрофи в най-тежко положение се оказват българите от споменатите вече области. Те са подложени на преследване и геноцид, особено през 1913 г., когато Източна и Западна Тракия са разорени, а голяма част от мирното население избито. Хиляди жени са подложени на унижение и гавра от турските войски и башибозук, хиляди деца са изоставени и избити, мъже и жени – изклани по най-варварски, азиатски начин.

Материално разорени, по силата на международни договори и споразумения, българите от тези области търсят спасение и закрила в България. Всички грижи по тяхната прехрана, снабдяването им с жилища, земя и работа поема излязлата обезкървена от войните българска държава. Сключените споразумения с Гърция и Турция предизвикват небивало дотогава преселение на българи в страната. Пристигналите в България бежанци се населяват в новоосвободените земи, преди всичко в пограничните райони, където има голямо количество безстопанствени имоти, принадлежали до войните на турци и гърци. Към пограничните новоосвободени райони е насочено вниманието не само на правителството, но и на самите

²¹ ДА-Кж., ф. 18к, оп. 1, а. е. 27, л. 19.

бежанци, които, преминавайки границата, търсят най-близкото населено място, където да намерят подслон, закрила и земя да изхранват семействата си. Постепенно се очертават районите с най-голямо присъствие на бежанско население и проблемите с тяхното настаняване, оземляване и създаване на условия за стопанското им замозване и приобщаване към социално-икономическите, обществено-политическите и културните процеси на българското общество.

Направеният преглед на демографското развитие на Ивайловград и околията от 1912 до 1944 г. показва, че в развитието на града и селата се проявяват в основни линии всички процеси, които текат в страната през този период. В тези процеси активно участва населението, което живее и изповядва своя традиционен бит и култура и е неделима част от българското общество.